

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Година LXIII

Број 3–4

Београд 2016.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

УДК 811.163.41'367

811.163.41'38

DOI: https://doi.org/10.18485/kij.2016.63.3_4.1

ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 01. 10. 2016.

Прихваћен: 21. 12. 2016.

НАПОМЕНЕ О СТРУКТУРИ ТЕКСТА

У једној од наука о употреби језика у ширем смислу, тј. у текстографији (Јовановић Симић и Симић 2017: у шт.), конкретније говорећи, – највише пажње посвећено је вањској, дакле језичкој у стриктном смислу те речи форми текста, те и основним јединицама из којих се састоји и начинима окупљања тих јединица у више облике. Овај рад¹ представља једно осветљење тих питања, са одређеним теоријско-методолошким решењима. Најпре, сматрамо да текст чине три слоја или три структурна аспекта: синтаксичка, хомогенизацијска и композицијска структура. И друго – та три слоја нису један другоме надређени по сложености, као што би се очекивало, већ се узајамно укрштају и преклапају.

Кључне речи: текст, структура, синтакса, хомогенизација, композиција.

1. Уводне напомене

1. 'Чланковитост' на једној страни, и потреба за изградњом целовитог смисла, на другој, чине унутрашњу дијалектику текста која омогућава његову егзистенцију као лингвистичке појаве. Многи теоретичари језика, међу њима и најпризнатији, разликују два структурна аспекта језичких формација – (а) структур-

* jelenajo@bitsyu.net

¹ Овај рад је написан у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

турни у ужем смислу и (б) композициони (Симић 2001: 154 и д.). Композиција је, међутим, и по себи врло сложен комплекс појава чија физиономија зависи од врсте текста – да ли је то писмо, званични акт, црквена проповед, књижевно дело, научни трактат итд., као и од вештине и осећаја аутора за склад. Размотрићемо неке проблеме.

2. Од посебног значаја за нашу расправу јесу схватања Н. С. Валгине (Валгина 2003; Јовановић Симић и Симић 2015: погл. 1.2.2)².

2.1. Термин 'текст' по њој није једнозначан, јер може бити примењен не само на цело писмено оформљени језички производ него и на његов део ако је довољно самосталан са гледишта микротеме и структурне изграђености. Могуће је, према томе, говорити о тексту поглавља, одељка, параграфа; о тексту увода, закључка итд. (9). Ауторка, уз то, износи мисао о двојаком карактеру структуре текста, и двојаком типу саставних јединица.

а) Једно је 'композициона' структура. На том плану „издвајају се јединице типа – пасуси, параграфи, поглавља, одељци, потпоглавља итд.”

б) На оном другом, „*семантичко-структурном плану*”, Валгина издваја следеће јединице текста: *исказ* (реализована реченица)³, затим 'функционално-смисаони тип речи' (ФСТР), назван и *интерфразна* (*међуисказна*, *међуфразна*) *јединица* (*целина*) („низ исказа обједињених семантички и синтаксички у јединствен фрагмент”)⁴. Интерфразне целине уједињују се у крупније фрагменте – блокове, који омогућују тексту целовитост захваљујући употреби дистантних и контактних смисаоних и граматичких веза (15)⁵.

² Излагања Н. С. Валгине делом смо цитирали у сопственом провизорном преводу, а делом дајемо у слободној интерпретацији.

³ Овакав став према појму 'исказа' – да је то увек 'реализована реченица', тј. да је увек сводљив на предикативну структуру (в. и ниже) – карактеристичан је за чешку лингвистику, али он је заправо без ограда прихватљив само за предикативне исказе, тј. самостално употребљене реченице у функцији комуникативне форме: – *Време је за бебе* (наслов емисије на РТС) или сл. У осталим приликама није сигурно да ли у позадини исказне форме стоји 'реченица' или не. У неким случајевима, који нису ретки, исказ је сасвим сигурно несводљив на реченичну структуру, ма колико ту мисао натезали преко тзв. 'дубинских структура'. Нпр. у: – *Ах, дивно је по горама нашим* – ако 'Ах' схватимо као израз узбуђења због лепоте 'наших гора', онда његова реконструкција гласи управо као пратећа реченица: 'дивно је по горама нашим', а то је апсурд. 'Ах' изражава само недиференцирано усхићење, и ништа више. Никакав предметни садржај ту не стоји. Исказ и реченица структурно се укрштају, али се не поклапају, нису праволинијски сводљиви једно на друго.

⁴ Јовановић и Симић 2015: погл. 1.2.2.

⁵ Битна је ствар разграничење 'семантичко-структурног плана' од 'композиционог'. Али није јасно шта чини онај први. Но није сигурно ни какав значај има параграф у композицији текста. Према објашњењу које у даљој расправи даје Валгина, он не прелази линију чисто техничког средства за сегментацију текста усмерену на олакшање перцепције. Исп. и касније у ауторкином тексту накнадно формулисана дефиниција: „Параграф је комуникационо-стилистика јединица рашчлањавања текста. То је део текста ограничен двама увученим редовима...” (40). Ако је 'стилистика', а не само интерпункцијска појава, ваљало би утврдити њен чисто стилски хабитус, али мислимо да он не постоји. Од свега је најздравија идеја о 'композиционој' улози параграфирања и виших форми истога реда, али да појам 'композиције' овде има чисто лингвистички смисао, и тиче се разумљивости текста.

в) Изградња текста, сем тога, одређена је темом, информацијом која се изражава, условима споразумевања, задацима конкретног саопштења и изабраним стилем излагања (= 'начином излагања'? – или 'жанром'?; Дементјев 2010; Јовановић Симић и Симић 2015) (16).

г) Кад се све сабере, могу се распознати бар две врсте механизма у изградњи структуре текста. Једно су параграфи, дакле сегментирани секвенце: низови јединица међусобно растављених паузама, чији је минимални вид – исказна форма. Друго су, међутим, смисаони спојеви по правилу обележени ознакама везе, који не морају бити растављени паузама, или бар не истим таквим паузама као искази у параграфу.

2.2. У питању параграфа и 'сложене синтаксичке целине' или сл. – Валгина се веома колеба.

а) Примарни значај параграфа види се у рашчлањавању текста с циљем да буду издвојени његови делови, што без сумње олакшава разумевање саопштења, и то тиме што ствара извесне 'предахе' у читању. Текст нерашчлањен на параграфе разуме се с тешкоћама; снага његовог деловања на читаоца опада. Отежано читање води губитку интереса и пригушењу пажње (45). Ово би била прагматичка перспектива, а из перспективе структурне он је заснован на 'логичко-смисаоној основи':

Рашчлањавање на параграфе у различитим видовима текста има логичко-смисаону општу основу, али има специфичних разлика у употреби параграфа. Те специфичности настају из разлике у природи деловања на читаоца: за текстове усмерене само на интелектуални садржај карактеристични су параграфи изграђени по тематском принципу (нови параграф отвара нову тему), за текстове усмерене не само на интелектуално већ и на емоционално дејство – параграфи су акценатски, експресивно-сегментативни. При том не треба заборавити ни чисто субјективни моменат – ауторски манир организације текста уз помоћ рашчлањавања на параграфе. Познато је да је обим текста између два увучена реда код различитих аутора различит, и то се објашњава многим разлозима: жанровским особеностима дела, његовом функционално-стилском припадношћу⁶, стилским тоналитетом, општим опсегом дела, његовим значењем, ауторским маниром итд. (5).

б) 'Сложена синтаксичка целина' – то је по Валгиној тематско-ремаатски след уведен почетним (или кључним) исказом. Управо уводни искази сложених целина, будући повезани у својеврстан низ, образују садржинску основу текста. У параграфу и не мора бити увода као таквог. Основна 'фраза' параграфа (главно у тематском, логичком, садржинском смислу) може стајати на почетку, у средини, или на крају параграфа, или сама бити издвојена у посебан параграф. И више од тога, у параграфу може бити више основних 'фраза', ако је он простран по обиму и обухвата више тематско-ремаатских следова (40). Видимо да у крајњој инстанци Валгина не успева прецизно дефинисати природу параграфа и 'сложене синтаксичке целине', нити наћи линију раздвајања међу њима. Али је врло битна њена изјава да параграф 'није синтаксичка појава':

⁶ Хмељницка 1985.

Границе параграфа и сложене синтаксичке целине могу и не поклапати се: у параграф може бити издвојена једна реченица (и чак део реченице, нпр. у официјално-пословном тексту, у тексту закона, правилника, дипломатских докумената и др.). У једном параграфу може бити две или више сложених синтаксичких целина, када се посебне микротеме међусобно повежу) (40).

'Сложена синтаксичка целина', боље ауторкина 'међуфразна целина' (или 'функционално-стилски тип речи', ФСТР), и параграфирање јесу дакле два различита принципа организације текста; два принципа – принцип параграфирања као више техничка појава ('типографска', како је називају Дикро и Тодоров) и принцип 'функционално-стилског' груписања – укрштају се као структурно и смисаоно условљено сегментирање. Врло је важно утврдити њихов прави међуоднос с обзиром на структурна својства и структурне нивое текста.

За нас је врло значајна тврдња о могућем 'срастању' делова 'интерфразне целине' у јединствени исказ. Моносентенцијална и мултисентенцијална организација не зависе у првом реду од тематског већ од изговорног момента (темпа излагања, потребе за истицањем појединости и сл.). Моноклаузална, међутим, и мултиклаузална структура подлежу синтаксичкој регулативи организације, бар у начелу. И управо би се на тим дистинкцијама могла наћи разлика између параграфа, на једној страни, и 'сложених синтаксичких целина' како их схвата Валгина, на другој. А како синтаксичка регулатива заправо унутарреченична појава, док 'сложена синтаксичка целина' може бити сажета у 'сложену реченицу', али може имати и 'интерфразни' карактер, најбоље ће бити 'сложену синтаксичку целину' и издвојити из синтаксе, па је сматрати средњим чланом неке скале категорија, која стоји на прелазу између унутарисказне и међуисказне структурне сфере. То је у ствари сфера тзв. 'конексијских' структура и њима сличних по рангу – сфера 'кохезије' текста, како смо је горе дефинисали.

в) Поређењем два цитирана пасуса, међу њима запажамо неслагање у односу на параграф. Овај се најпре изузима из процеса кондензације полисентенцијалних у моносентенцијалне структуре, а затим се признаје могуће издвајање параграфа и унутар појединачног исказа, тј. његова егзистенција у тим оквирима. Све ово уноси нове моменте у питање параграфа и композиције текста, и чини их релативним, али упућује на једну теоријски врло значајну чињеницу: да манир сегментације, и асинтаксичке организације сегмената, параграфа, само донекле трансформисан, са међуисказног плана може – као и изградња 'сложених синтаксичких структура' – прећи на унутарисказни ниво организације. Значајан и несумњив доказ: композиција није искључиво интерсентенцијални механизам, већ своју вредност у неком виду задржава и на унутарисказном плану.

2.3. Теорија о језику и 'говору' као структурно дискретним областима, без обзира на значајна открића у језичком систему која су њоме мотивисана, није прихватљива у виду у којем се код Валгине развија. Бољи је приступ Л. Хјелмслева и истраживача који с њим деле мишљење да језик егзистира искључиво као говор, и да се језик може једино схватити као апстрактни систем правила

по којима се говор гради⁷. Но идеја Н. С. Валгине о две линије приступа структури текста може бити врло продуктивна, ако се ове линије добро разграниче и дефинишу. Али већ на самом почетку приступа ми наилазимо на извесне недостатности.

а) Нпр. ауторка у првој сфери анализе не помиње исказ као полазни минимални састојак нпр. параграфа, већ почиње тек одатле. Ваљало је онда да размрси клупко око тога и да објасни однос исказа (и реченице, међусобно и) према параграфу ако су то међусобно (не)упоредиве јединице. Расправа о композиционим питањима може почети тек са одређењем положаја исказне форме у композиционој структури текста. Наше је мишљење да је исказ самостална структурно-функционална јединица, и да се са реченицом укршта у њеној особини да реченица такође може бити употребљена као аутономна структура ограничена апсолутним паузама (чија је писмена ознака велико слово на почетку и тачка и сл. на крају). И управо се на овој линији мора спознати да реченица није исто што и исказ: она може бити исказ као што исказ може имати форму реченице, а не мора; али реченица (тада ју је оправдано звати 'клаузом') може бити део исказа, нпр. кад је у саставу тзв. 'сложене реченице'; или обрнуто, исказ се каткада етаблира као део реченице (? – Ма колико то изгледало необично, видећемо у прегледу грађе да је могуће)⁸, итд. У светлу лингвистике текста, према томе, исказ је општи појам основне јединице, док је реченица глобална синтаксичка структура; те се две јединице, додуше, често поклапају, али се често и разилазе. Као што реченица својом предикативношћу 'даје живот' тексту, тако исказ представља између осталог основну тоналитетску јединицу, и подлогу сегментације на основне састојке споразумевања (чиме се у израз уноси јасноћа). Исказ, дакле, као и реченица, има своју синтагматску и парадигматску, као наравно и прагматичку перспективу постојања и проучавања. Другостепене јединице оба хијерархијска плана, и 'композицијског' и 'семантичко-структурног' – морају имати упориште у исказу као основној ћелији текста. Доказати да исказ из неких разлога није могуће сматрати основом за образовање параграфа чини нам се неискправним.

б) Но без обзира на велике тешкоће око разјашњења неких момената, теорија коју заступа Н. С. Валгина више је него значајна за разјашњење структуре текста. Једно је 'синтаксичка', друго 'надсинтаксичка'/'нагфразна', а треће 'композицијска' линија организације. Она прва тиче се, рекосмо, саме 'реченице', одн. исказа; друга 'интерфразних', међуисказних обележја, њихових врста функција и структурних форми које настају њиховом импостацијом у текст и везама које се успостављају њиховим деловањем; а трећа је независна од тих елемената, тиче се простог низања 'сегмената' тј. изговорно осамостаљених јединица. Потоњи случај чини композицију текста, а други није назван код Валгине, а ми

⁷ Хјелмслев 1980: 75. По њему, језик постоји „кроз бесконачну разноликост остварених језичких постава – *текстова*”.

⁸ О томе ће бити више речи касније у овом раду, а сада в. нпр.: – *А ја купих шећер да те частим слатком ракијом. За четвртог сина* (Д'Ф Кор 13).

смо га већ назвали 'кохезијом'. (1) Синтаксички, рекло би се 'суптекстовни', (2) кохезиони, тј. надреченични (натфрастични или сл.), и (3) композициони структурни слој – нека овако унапред буду названи и посматрани као посебни нивои језичке структуре израза.

2.3. „У систему лингвистичких категорија *текст је* – мисли даље Валгина – *функционално, садржински и структурно заобљена говорна целина...* Сваки текст – то је пре свега свеукупност реченица [одн. по нама исказа] које, групишући се уз помоћ смисаоних и структурних веза, уједињују у јединице текста – међуфразне целине, компоненте или фрагменте текста, и на крају: у укупан говорни производ. Текст као функционално-семантичко-структурна целина поседује извесна правила изградње, испољава закономерности смисаоног и формалног сједињавања⁹ јединица из којих се састоји” (18). Додајмо да по интенцијама почетних разматрања Н. С. Валгине ваља разликовати случајеве 'смисаоног сједињавања', од оних где долази и до 'формалног' обележавања јединства.

2.4. *Реченица* је, по ауторки, „*максимална јединица језика*”¹⁰, која, улазећи у састав текста, постаје „*минимална јединица говора*”; реченице се уједињују у 'интерфразне целине' или семантичко-структурне блокове, и образују различите типове и видове говорне организације (по ауторкиним терминолошким решењима: 'функционално-стилске типове речи', ФСТР, итд.). „У основи тих *блокова* налазе се *различити видови исказа* који, комбинујући се узајамно, образују те различите видове текста”¹¹ (18).

2.5. *Исказ* је – по Валгиној, према интенцијама прашких лингвиста, реализована реченица; а свакако у складу са учењем А. М. Пешковског и С. Карцевског (в. Јовановић Симић и Симић 2015) – увек је састављен из два дела¹². Компоненте исказа јесу – *тема* и *рема* – (тема – дато, полазно; рема – ново, тражено) (19). У реченици то су субјекат и предикат.

Валгина верује да постоји и друкчија интерпретација: рема је стварно увек носилац 'нове' информације, али се не поклапа увек са предикатом, као што се ни тема не поклапа са субјектом. Тематско-рематска структура реченице није еквивалентна са субјекатско-предикатском, већ се два структурна плана укрштају.

⁹ Боље: 'повезивања', в. даље.

¹⁰ Ова се тврдња може прихватити само уз додатак: 'синтаксичка'.

¹¹ Оваквим ставом исказује придат централни значај у теорији текста, одн. у изградњи текстовних структура, њиховој природи и њиховој типологији. Али паралелизам појмова 'реченица' // 'исказ' доведен у зависност од појмова 'језик' // 'текст' – не улива поверење. Исказ је 'језичка' појава исто колико и реченица, с тим што предикативност нема одлучујућу улогу у структури исказа и текста, док је за реченицу од суштинске вредности. Реченица је члан текстове структуре уколико има статус самостално употребљеног исказа, иначе је – као саставница полипредикативног исказа или као саставни део друкчије структурираних исказних форми са предикативним елементом (Пример: – *Ој изворе, водо ладна, што извреш крај мог града!*) – јединица супструктурног нивоа у односу на текст.

¹² То мора бити неспоразум: више типова елементарних исказних форми заправо је једночлано, в. нашу *Вербатологију* (Јовановић Симић и Симић 2015).

Но каква је функција у том случају субјекатско-предикатске, а каква тематско-рематске структуре? Поћи ћемо од тога да је 'констатацији' најнижи тип организоване структуре способне да пренесе информацију, а да је реченица тип синтаксички обележене смисаоно мотивисане везе речи. Тако, у реченици *Правда побеђује* – предикат је обележен конгруенцијским ознакама 3. л. једн., док је констатација – формално необележена структура у којој узајамност почива више на смисаоним моментима него на формалним обележјима: *Свети Мрата – снег до врата*. Тема, како видимо, има експланативну функцију у односу на рему: Свети Мрата – зато пада снег).

2.6. Поред 'теме' и 'реме' Валгина уводи и појмове *диктума* и *модуса*.

Основна, садржинска информација преноси се диктумом; допунска, оцесна, интерпретативна – модусом. Нпр. у реченици-исказу *Хвала Богу, најзад је престала киша* – основна информација садржана је у компоненти 'најзад је престала киша' (то је диктум); друге компоненте представљају модус: оне прате основну информацију, субјективно је оцењују, коментаришу. Искази могу бити сачињени само од диктума, али не и од самог модуса (јер нема материјала за интерпретацију), иако у контексту са рашчлањеним говором могу заузети 'самосталну' позицију, али само у присуству базне структуре. Нпр. *Стала је киша. Хвала Богу, на крају* (20).

Према аналитичким налазима ауторкиним 'диктум' и 'модус' нису обавезно чланови истог исказа. Њен завршни пример је довољно речит. Може се поставити теза да 'диктум' и 'модус' у начелу обједињују чланове вишечланог исказа, али и 'међуисказне (натфразне, интерфразне) целине', и одговарају 'теми' и 'реми' као елементима појединачне двочлане исказне форме.

2.7. Искази – по Валгиној, – кад се нађу у међусобном контакту, творе *интерфразну (међуисказну, међуфразну) целину* (или 'сложену синтаксичку целину', 'функционално-стилски тип речи', ФСТР). Није јасна разлика између ових и горе поменутих 'комуникативно-функционалних' форми, на једној страни, и 'структурних блокова', на другој. Није разјашњен ни однос 'фразе' према исказу (и реченици). Покушај, међутим, изналажења начина анализе текста која неће зависити од поделе на параграфе итд. – представља знатну новину. О 'интерфразној целини' ауторка се изјашњава на следећи начин:

То је друга /виша?! семантичко-синтаксичка јединица текста, која представља јединство два или више исказа – јединство тематско и структурно. Међуфразно јединство уобличава се у *тематско-рематском следу*. У тематско-рематском следу остварује се постепена тематизација реме. Јединство теме могуће је посматрати у обиму микротеме и теме целог говорног производа. Најмања парцијална тема садржана је у *интерфразној целини*. Прелаз од једне теме (микротеме) ка другој јесте на граници међуфразних целина. Интерфразна целина увек је монотематична; при обједињавању њиховом примећује се прелаз од изражавања микротеме ка макротем¹³ (20).

¹³ Овдашња објашњења имају темељну вредност за разумевање структуре текста. Али није довољно јасно како функционише 'међуфразна целина', сем као јединство 'диктум – модус'. А то јединство ипак није увек и стриктно 'међуфразног' типа, већ зависи заправо од темпа говора и учесталости пауза, односно од дужине исказних форми. Тиме је међутим и исказ доведен у зависност од техничких околности, као и параграф (в. горе).

Ова разматрања отварају пут од 'теме' као елемента исказа, до општег тематског садржаја текста. На међупростору ауторка види и друге структурне форме, а једна је 'интерфразна целина'. Штета је само што не даје инструментариј за идентификацију, издвајање из текстовне целине, и разлагање те јединице на делове – јер сем 'тематског' (заправо 'диктума') морао би се ту наћи и 'ремаатски' сегмент или аспект ('модус'). Но у следећим интерпретацијама садржан је такав покушај.

'Монотематичност' 'интерфразне целине' могуће је представити само под условом да се у свим исказима који је чине понавља иста тема, што би се остварило на неки од следећих начина: груписањем више ремаатских елемената око једне и исте теме, гомилањем синонима, или изостанком тематског елемента у неком или некима из низа исказа. И даља ауторкина излагања обелодањују неке значајне моменте који се тичу организације текста.

2.8. На првом месту је тзв. *комуникативни континуитет*. Наиме, ауторка утврђује да се он остварује скопчавањем исказа тако што се ремаатски елемент претходног јавља у потоњем у виду теме.

а) „Сваки исказ на комуникативном плану повезан је са претходним и унапређује саопштење од познатог к новоме, од датог, полазног, ка језгру”. У резултату се ствара тематско-ремаатски след, низ. Текст као комуникативна јединица претпоставља такво сједињење исказа, при чему сваки потоњи садржи неку минималну информацију која је постојала и у претходном. Пример:

У врло познатом и великом граду живео је стари цар удовац. Цар је имао кћер на удају. Принцеза се далеко прочула и лицем и умом, и зато су многи врло добри људи желели да се њоме ожене. Међу тим просцима били су кнезови, војводе, трговци, као и вешти путници који се увек нађу у знатним кућама и нуде разне услуге (В. Рерих, Дечја бајка).

Ауторкин коментар гласи:

Као што видимо, нову информацију носе ремаатске компоненте исказа, и оне покрећу информацију напред; тематске пак компоненте фиксирају полазне тачке исказа, оне спајају исказе повезујући их у јединствену целину и обезбеђујући континуитет – информативни, комуникативни, структурни¹⁴. Поновљена информација – по Валгиној – дата је управо у тематској компоненти исказа, у којем се, сагласно са основном закономерношћу изградње текста, понавља у целини или парцијално – рема претходног исказа: *r1* даје *t2* следећег; *r2* даје *t3* итд. Тако настаје тематско-ремаатски след у оквиру одломка текста, који се организује као *сложена синтаксичка целина*. Управо тематско-ремаатски след сведочи о комуникативној повезаности текста, тако да путем њега долази до нагомилавања информације, њеног *покретања* напред; али истовремено тематско-ремаатски след сведочи о структурној повезаности; тематски континуитет сваког исказа тражи 'облачење у мисаону одећу' и истовремено избор одређених (по Валгиној синтаксичких) средстава везе (20–21).

¹⁴ Овде је потребна једна резерва. Термини 'спајање' и 'континуитет' јесу, додуше, релевантни за оваква разматрања, али само утолико што се могу односити на кохезионе процесе, и међу сегментима чланковите текстовне структуре, и на њихов даљи развој преко граница интерсентенцијалне кохезије, дакле на унутарсентенцијални наставак згушњавања израза који се тиче структурног поретка обележеног мање или више израженим слабљењем пауза и јачањем изговорног континуитета.

б) След исказа у начелу се не организује 'синтаксички', нити чини 'сложену синтаксичку целину', већ текстовну структуру надсинтаксичког нивоа (без обзира на повремену унутарисказну интерпункцијску схему). Композиција се може сматрати основицом 'тематске прогресије', 'кретања значења' или сл., али ни једно ни друго није идентично са напредовањем смисла текста. Овај би се морао довести у везу са 'кретањем идеја', дакле мисаоним покретима чији се ток остварује у позадини тематско-ремаатског устројства текста. У случају који представља дати пример реч је о специфичној варијацији стилске фигуре понављања: анадиплозе, о чему в. нпр. код М. Ковачевића (2000: 287. и д.), а и о другим фигурама овога састава и функције.

2. Још о структури композиције

1. За потребе даљег разматрања наше теме – навешћемо пример из Вукове збирке народних песама ('Бановић Страхиња' – ВК Пјесме II):

...И ту сједе девет Југовића,
Низа совру остала господаре;
Ко је млађи двори господаре.
Но бијаше то девет *шурњаја*,
Но *шурњаје* *дворе* упоредо,
Дворе свекра силна Југ-Богдана,
И *двораху* своје господаре,
А највише зета поносита;
А слуга и једна вино *служи*,
Служи вино једном *купом* златном,
Једна *купа* девет бере литар'...

Бановић Страхиња

а) Композициони¹⁵ тип у чијој је основи анадиплоза може се назвати *цикличним*, јер понављања као у горњем случају следе мање или више у неким ако не увек самерљивим, онда бар кореспондентним говорним целинама, што изазива циклизацију излагања. Но циклуси у сложенијим облицима излагања често варирају у широкој лепези, како показује и следећи случај:

„*Вамил* је човек 'мешане крви', причао је Хаим, од *оца Турчина* и *мајке Гркиње*. *Мајка му* је била чувена грчка *лепотица*. Смирна, град лепих Гркиња, није видела такав стас, такво држање и такве плаве очи (Хаим помену неко дугачко грчко презиме, изговарајући га као што се изговара име неке опште познате династије). Имали су свега *једно дете*, *женско*. Кад је *девојчици* било осам година, *богати Грк* је напрасно умро. *Његови* рођаци су наскочили да преваре младу *удовицу* и да закину што више иметка. Због тога је путовала чак и у Атину, да спасе бар тамошње наслеђе. Кад се враћала бродом за Смирну, умрла јој је напречац *ћерка*.

ИА Авл. 55

¹⁵ О композицији у овом теоријском смислу в. студију Бориса Успенског (1979). В. и: Симић 2001: 154.

б) 'Тематско-рематски след', како га ауторка схвата, видимо да је праћен лексичким понављањима или сл. – која никако не следују једно за другим, већ се међусобно преклапају и укрштају. Но даље, познато је да понављање истих лексема на блиском одстојању стилски није препоручљиво, те се ту структурирање текста подвргава посебним лингвистичким закономерностима. Између осталог, јавља се могућност или немогућност замене именичких заменичким речима ('прономинализација': Симић и Јовановић 2002б: в. богати Грк – његови рођаци), правила понављања термина у одсуству еквивалентних замена, рационализација текста лингвистички допуштеним и др. начинима изостављања лексема (- ...од оца Турчина и мајке Гркиње... Имали су свега једно дете, женско; – ...да преваре младу удовицу и да закину што више иметка. Због тога је путовала чак и у Атину), парафразирање (*Мајка му је била чувена грчка лепотица. Смирна, град лепих Гркиња, није видела такав стас, такво држање и такве плаве очи*) итд.

2. Али много је битнији факат да семантички еквивалентне јединице не следе регулама које је истакла Валгина. У последњем случају 'женско дете' и 'девојчица' из средишњих исказних форми, имају пандан у потоњој као 'ћерка'. Али је тамо 'ћерка' у положају реме. Питање тематског кретања очито је далеко сложеније него што га је Валгина приказала. При томе, лексички састав прожет је тако густом мрежом међуодноса суседних и несуседних јединица, да је од ње сплетен читав смисао излагања. Између осталог, постоје и други 'регуларни' поступци компоновања текста.

а) Један од њих је 'линеарни', углавном заснован на анафоричком повезивању сегмената. Но у његовој основи често лежи низ фигура надовезивања, кумулације, градације итд. (Ковачевић 2000), а одликује се и употребом експлицитних сигнала, одн. ознака везе (синдетизам, полисиндетизам итд.). Овде је довољно навести један упечатљив случај да бисмо се уверили у благотворност складног низања сегмената:

Већим делом свога тока река Дрина протиче кроз тесне гудуре између стрмих планина или кроз дубоке кањоне окомито одсечених обала. Само на неколико места речног тока њене се обале проширују у отворене долине и стварају, било на једној било на другој страни реке, жупне, делимично равне, делимично таласасте пределе, подесне за обрађивање и насеља. Такво једно проширење настаје и овде, код Вишеграда, на месту где Дрина избија у наглом завоју из дубоког и уског теснаца који стварају Буткове стијене и Узавничке планине. Заокрет који ту прави Дрина необично је оштар а планине са обе стране тако стрме и толико ублизу да изгледају као затворен масив из кога река извире право, као из мрког зида. Али ту се планине одједном размичу у неправилан амфитеатар чији промер на најширем месту није већи од петнаестак километара ваздушне линије.

И. Андрић, *На Дрини ћуприја*

Нисмо се одлучили за једноставнији текст јер нисмо хтели пропустити прилику да се присетимо велике приповедачке снаге И. Андрића. Други исказни сегмент повезан је са првим оним 'њене', које анафорички упућује на почетни тематски детаљ 'Река Дрина'. У трећем ту улогу има секвенца 'такво једно проширење', у четвртном сама заменица 'ту' итд. Глаткоћа израза и склад тока

излагања сачувани су између осталог и неупадљивошћу ознака везе међу сегментима.

б) Трећа је композицијска структура у овом низу 'радијална', и огледа се у томе што је око једне језгрене теме груписан скуп даљих тематских целина које све гравитирају језгру:

Средином лета *стигао је нарочити изасланик, султанов капицибаша*. Мехмед-паша му је *приредио необично свечан дочек*. Цео одред везирових мамелука, сви достојанственици и ичоглани, *изишли су у сретање*. Са тврђаве су *пуцали топови*. Мехмед-паша је *пред конаком дочекао капицибашу...*

После обавештења да је дошао 'султанов капицибаша', и о свечаном дочеку, следе описи разних манифестација тим поводом. Почетак излагања остварује линеарну структуру, а затим следе исказне форме чији се тематски састојци зракасто разилазе од поменутог 'свечаног дочека'. Опет је прогресија остварена ангажовањем рематских компонената исказа, без утицаја 'теме'.

в) Посебан тип композиције јесте и прстенасти, или циркуларни:

Онај, ко је тада био у *Мил Хилу*, могао би о том месту да каже само толико, да је, завејано, личило на божићну честитку, на карте које Енглези, за Божић, шаљу једни другима. На тим честиткама, све је у снегу, иако снега нема. Свако је место завејано, какво је некад можда било. Обично се на тим картама види како неке поштанске, старинске, кочије, застају, које шест коња довукло. На боку се види кочијаш који на глави има високи, енглески шешир, какав је енглески шешир пре сто година био. Ту су на слици, и зечеви у снегу. Ту је и црква које има у сваком месту – иако су сад празне, скоро свуд, по британском острвљу. Све је у снегу, и дирљиво. *Мил Хил* је, тих дана, такав и био.

МЦ Лонд. 1/15–16.

Већ у претходном примеру аутор се на крају враћа почетној теми 'капицибаше'. Значи да је радијалност заправо често праћена повратком почетној тачки излагања. Овде је тај моменат још видљивији, јер сам писац сугерира да је тематски разлаз заправо условљен повратку на почетну позицију. Опис почиње са представом завејаног 'Мил Хила'. Затим аутор у сећање дозива асоцијације са старих честитки, са насликаним идиличним сценама за божићне празнике. На крају се, у закључку, опис поново враћа снегу и завејаном Мил Хилу. Но у овом примеру видљиви су још неки моменти вредни помена.

(1) У подужем првом исказу 'Мил Хил' припада рематском делу, док се врхунцем дискурзије и ремом мора сматрати 'божићна честитка', врло ојачана апозицијом 'карте ... за Божић' (Даље према крају исказна енергија постепено слаби, не само због дужине конструкције већ и зато што се описују споредни детаљи).

(2) Обрти 'на тим картама' и 'на тим честиткама' започињу темом у коју је преобраћена рематска формација првог исказа, дакле по комбинованом начелу цикличне и паралелне композицијске структуре.

(3) Последњи исказ својим тематским делом враћа се 'Мил Хилу', а тематским 'тако је и било' сажима средишњи део текста.

Врло компликовани односи.

г) Постоји, управо рекосмо, и могућност паралелног приказа различитих детаља у опису или приповедању, као нпр.: – Уморни путници *приближавали су се насељу и радовали се* вечери и топлом коначишту. Међутим, за то време *дешавале су се у градићу чудне ствари* које ће из темеља изменити и путовање и даље планове руководства колоне. – Две линије излагања – она о путницима и њиховом очекивању, на једној страни, и оне о дешавањима на њиховом одредшту – теку неко време независно једна од друге да би се спојиле у извештају о измени у дешавањима и плановима групе.

д) Закључак ове кратке, и сигурно непотпуне анализе, недвосмислен је: 'кретање значења' не остварује се једнозначно у цикличној прогресији, већ у сплету разноврсних и разносмерних кретања. Та се кретања пројектују и на површинску структуру у виду разнотипности организације текста.

3. Појам 'тип текста' у данашње време јавља се као радни термин у истраживањима о теорији текста, посебно о лингвистици текста. Пошто је већ речено да од типа текста зависи и композицијски поступак, размотрићемо тај проблем нешто подробније. Највећи број аутора који се баве проблемима текста, деле све текстове на неуметничке и уметничке. По Валгиној, неуметнички се карактеришу оријентацијом на једнозначност, уметнички – на неједнозначност (75).

Уметнички текст гради се по законима асоцијативно-сликовитог мишљења, неуметнички по законима логичког мишљења. У уметничком тексту животна грађа преобразује се у својерсну 'малу васељену', виђену очима одређеног аутора. Зато у уметничком тексту у позадини изграђених слика живота увек постоји подтекстни, интерпретативни функционални план: 'секундарна стварност'. Неуметнички текст је, по правилу, једнодимензионалан и једнострук, стварност је реална и објективна. Уметнички текст и неуметнички испољавају различите врсте деловања на емоционалну сферу људске личности и интелектуалну сферу; осим тога, у уметничком сликању делују закони психолошке перспективе. Ти се текстови разликују и по функцији – комуникативно-информативној (неуметнички текст) и комуникативно-естетској (уметнички) (76).

а) На тај начин се, мисли ауторка, за неуметнички текст показује важном логичко-појмовна, по могућности објективна суштина факата, појава, а за уметнички – сликовно-емоционална, неизбежно субјективна. Показује се да је за уметнички текст форма сама по себи садржајна, она је искључива и оригинална, у њој је суштина уметности, а изабрана 'форма сличности са животом' служи као грађа за изражавање другог садржаја; на пример, опис пејзажа може се показати да по себи није нужан: то је само форма за приказ унутрашњег стања аутора. Ради тога 'другог' садржаја и ствара се 'секундарна реалност'. Унутрашњи сликовни план често се преноси уз помоћ вањског предметног плана. Тако се постиже двослојност и вишеслојност текста, што је супротно неуметничком тексту (76). – Наше је мишљење нешто друкчије. Ако је реч о односу реалних искуствених чињеница и маштом надомештених – уметнички текст се додуше и квантитативним омером ова два семантичка слоја разликује од неуметничког, али и врстом. Одабир реалне грађе и мисаона доградња поруке, емоционални тонови који их прате итд., битна су ствар и у најбаналнијем свакодневном из-

разу, а да не говоримо о јавном говору, административном решењу, а посебно у научном тексту.

Валгина, даље, заобилази значајну чињеницу да у језичком изразу не делују само уметничка слика и логички ентитет. Интуиција и њен продор у сваки језички исказ несумњив је факат. Она облива и логички садржај научног и идеолошки конципираног нпр. политичког, религијског, па и правничког мишљења, а да не говоримо о уметничком. Али је нарочито значајан састојак спонтаног свакодневног изрази. Итд. Класификација текстова, дакле, сем по формалним, композиционим и сл. својствима, могућа је и по томе какви су, и како заступљени у тексту, и како међусобно комбиновани, различити садржински слојеви, како они које поменуемо, тако и многи други.

3. Закључне напомене

1. На крају, видели смо током расправе да композиција сем осталих – поседује и значајна лингвистички релевантна својства, бар што се тиче њене доње границе и основних облика. Основну јединицу композиције не чини параграф, већ исказна форма, као минимални састојак текста, и као елемент његове изградње ('текстема').

2. Склапање текста и довођење у склад његових елемената на једној страни је мотивисано врстом и особеностима тематских састојака, према томе и врстом текста, а на другој и вољом аутора – који у то улаже и сопствени сензибилитет. Композицијски облици, и поред тога што су начелно по карактеру надисказна појава, могу каткада прећи границу и уклонити се у структуру појединачног исказа.

3. Коначно, облици композицијских структура у вези су не само са интонацијским моментима већ и са типским структурним облицима текста/дискурса – у крајњој линији позајмљеним из сфере стилских фигура.

ЛИТЕРАТУРА

Бисмилајева 1999: М. К. Бисмилаева, О понятиях 'текст' и 'дискурс', *Филологические науки* 2/1999.

Бремон 1978: Кл. Бремон, *Логика нарративних могућности*, у: Буњевац 1978.

Валгина 2003: Н. С. Валгина, *Теорија текста*, Москва: Логос.

Валгина 2003: Н. Цит. по елект https://doi.org/10.18485/kij.2016.63.3_4.1 ронском издању: – Јанко Слава (Библиотека Fort/Da) // <http://yanko.lib.ru> // <http://yanko.ru> // <http://tvtorent.ru>

Гловацки-Бернарди 1988: Z. Glovacki-Bernardi, *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.

Женет 1979: Gérard Genet, *Elements of Narrativics: Grammar in Narrative*, Hamburg: Helmut Boske Verlag.

Јовановић 2013: Ј. Јовановић, *Лингвистички и стилистички аспекти проучавања реченице*, Београд: Јасен.

Јовановић и Симић 2009: Ј. Јовановић и Р. Симић, Текст као језичка и комуникацијска структура, *Српски језик*, XIV, Београд, 591–628.

Јовановић Симић и Симић у шт. (2017): Ј. Јовановић Симић и Р. Симић, *Текстографија*.

Јовановић и Симић 2015: Ј. Јовановић Симић и Р. Симић, *Вербатологија (основи науке о варбализацији света)*, Београд: НДСЈ – Јасен.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Кожин, Крылова, Одинцов 1982: А. Никитич Кожин, О. Алексеевна Крылова, В. Васильевич Одинцов, *Функциональные типы русской речи*, Москва: Высшая школа.

Кожина 1968: М. Н. Кожина, *К основаниям функциональной стилистики*, Перм.

Симић 2000: Р. Симић, *Стилистика српског језика I*, Београд: НДСЈ – Јасен.

Симић 2001: Р. Симић, *Опита стилистика*, Београд: НДСЈ – Јасен.

Симић и Јовановић 2002: Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска синтакса I–II*, Београд: НДСЈ – Јасен.

Jelena Jovanović Simić

NOTES ON TEXT STRUCTURE

Summary

In this paper author deals with basic questions of text structure. First of all, author observes that text consists of three layers or three structural aspects: syntactic structure, homogenization structure and compositional structure. After that author finds that those three layers intersect and overlap with each other.